

iiÇD

İŞLETME VE İKTİSAT
ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Ε EconJournals

ISSN: 2147-804X

İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi
Journal of Business and Economics Studies
Yıl / Year: 2025, Cilt/Volume: 13, Sayı/Issue: 2

Baş Editör / Editor in Chief

İlhan ÖZTÜRK

(Nişantaşı Üniversitesi, ilhan.ozturk@nisantasi.edu.tr)

Editörler / Editors

Ali ACARAVCI

(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, acaravci@mku.edu.tr)

Seyfettin ARTAN

(Karadeniz Teknik Üniversitesi, artan@ktu.edu.tr)

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Mücahid Samet YILMAZ

(Karadeniz Teknik Üniversitesi, mucahidyilmaz@ktu.edu.tr)

İletişim / Contact

Dergi Url: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iicder>

Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul / Türkiye

İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi aşağıdaki dizinler/platformlar tarafından taranmaktadır: Index Copernicus, Repec-Ideas, Genamics, Google Scholar, Sobiad, ISSN Portal

Yayın Kurulu / Editorial Board

Abdul RAUF (Nanjing University of Information Science and Technology, Çin)

Ali ACARAVCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay)

Alper ASLAN (Erciyes Üniversitesi, Kayseri)

Burcu ÖZCAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ)

Faik BİLGİLİ (Erciyes Üniversitesi, Kayseri)

İlhan ÖZTÜRK (Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul)

İlknur ÖZTÜRK (Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul)

Mehmet Cihan YAVUZ (Çukurova Üniversitesi, Adana)

Muhammad Turki ALSHURİEH (The University of Jordan, Jordan)

Muhammad USMAN (University of Sharjah, United Arab Emirates)

Ömer İSKENDERÖĞLU (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde)

Selçuk PERÇİN (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)

Seyfettin ARTAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)

Seymur AĞAZADE (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya)

Songül KAKİLLİ ACARAVCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay)

Usama AL-MULALI (Sohar University, Oman)

İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, yılda iki kez, Mart ve Ekim aylarında, yayınlanan açık erişimli uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar dergi editörünün izni olmadan kısmen ya da tamamen çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Dergide yer alan yazıların sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir.

İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi
Journal of Business and Economics Studies
Yıl / Year: 2025, Cilt/Volume: 13, Sayı / Issue: 2

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Türkiye’de 1980 Sonrası Yapısal Kırılmalar Altında Turizm-Büyüme İlişkisi / The Relationship between Tourism and Growth under Structural Breaks in Türkiye after 1980	35-52
Taner TÜMER, Nimet VARLIK	

Türkiye’de 1980 Sonrası Yapısal Kırılmalar Altında Turizm-Büyüme İlişkisi¹

Taner TÜMER²
Nimet VARLIK³

Makale Geliş Tarihi: 03.10.2025

Makale Kabul Tarihi: 20.10.2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Tümer, T & Varlık, N. (2025). Türkiye’de 1980 Sonrası Yapısal Kırılmalar Altında Turizm-Büyüme İlişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 13(2), 35-52.

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de 1980-2024 dönemi için turizm faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla turizm gelirleri ve turist sayısı ile ekonomik büyüme değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada, enflasyon ve reel efektif döviz kuru değişkenleri kontrol değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Çalışmada yapısal kırılma tarihlerinin tespiti için Bai-Perron Testi uygulanmış, değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi, kırılma tarihlerinin kukla değişken olarak eklendiği ARDL Sınır Testi ile araştırılmıştır. Sonuçlar, değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin varlığına işaret ederken, kırılma tarihleri açısından sadece 2018 yılının anlamlı bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Çalışma bulguları, turizme dayalı büyüme hipotezinin Türkiye özelinde geçerli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Ekonomik Büyüme, Yapısal Kırılma, ARDL.

JEL Kodları: L83, O49, C0.

The Relationship between Tourism and Growth under Structural Breaks in Türkiye after 1980

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between tourism activities and economic growth in Türkiye for the period 1980-2024. For this purpose, the study used tourism revenues, tourist numbers, and economic growth variables, while inflation and real effective exchange rate variables were included in the model as control variables. The Bai-Perron test was applied to determine structural break dates, and the cointegration relationship between the variables was investigated using the ARDL Bounds Test, where break dates were added as dummy variables. The results indicate that the existence of a long-term cointegration relationship between the variables, while only 2018 had a significant effect in terms of break dates. The study findings indicate that the tourism-led growth hypothesis is valid for Türkiye.

Keywords: Tourism, Economic Growth, Structural Break, ARDL.

JEL Codes: L83, O49, C0.

¹Bu çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bilim Dalı’nda, Doç. Dr. Nimet Varlık danışmanlığında, Taner TÜMER’in hazırlamakta olduğu “Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Geçerliliğinin BRICS-T Ülkeleri İçin Analizi” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

²Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, tanertumertt@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3138-592X.

³Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, nvarlik@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7280-306X.

1. Giriş

Ekonomik büyüme günümüzde tüm ülkelerin ulaşmak istediği ana hedeflerden bir tanesidir. Uzun vadede refahın artırılması açısından en önemli gösterge olan ekonomik büyümeye ulaşabilmek için, konjonktüre göre, farklı dönemlerde farklı büyüme stratejileri benimsenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin dışa kapalı ithal ikameci sanayileşme politikaları benimsediği görülmektedir. Ancak, 1960'lı yıllarda dışa açılarak hızlı büyüme yakalayan Güney Kore, Singapur, Tayvan ve Hong Kong gibi ülkelerin büyümede yakaladığı başarı özellikle gelişmekte olan ülkeleri ihracata dayalı büyüme stratejisine yönlendirmiştir.

İhracata dayalı büyümenin teorik temeli ise içsel büyüme modellerine dayanmaktadır. Teknolojinin içsel olduğunu varsayan bu modellere göre, dışa açıklık teknoloji transferini mümkün kılarak verimlilik ve etkinlik kanalıyla ekonomik büyümeyi olumlu anlamda etkileyecektir (Jin, 2000: 6). İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisine vurgu yapmak için geliştirilen ihracata dayalı büyüme hipotezi (ELGH) ilk olarak Balassa (1978) tarafından dile getirilmiştir. Yazar, ihracatın üretim faktörlerinin tahsisinde verimliliği artırmak ve hacmini genişletmek suretiyle ekonomik büyümeye önemli katkılar sağladığını ne sürmektedir. Bu verimlilik artışı: i ve dış rekabette meydana gelecek artış, teknik bilgi ve becerilerin yayılması ile ortaya çıkan pozitif dışsallıklar ve ölçek ekonomileri ile elde edilecektir (Krueger, 1980; Grossman ve Helpman, 1991). Yatırım düzeyinin artmasını teşvik edecek olan ihracat, sermaye mallarının ithalatında kullanılabilecek döviz getirisini sağlayarak da ekonomik büyümenin artışına katkıda bulunacaktır (Brida ve Pullina, 2010: 2).

Ulaşım ve iletişim teknolojisinde meydana gelen ilerlemeler ile birlikte artan uluslararası insan hareketliliği, turizmden elde edilen gelirlerin hissedilir derecede artmasına yol açmıştır. Bu gelişme, hkmetlerin ekonomik büyüme için uluslararası turizm gelirlerine odaklanmasına öncülük etmiştir. Bu gelişmeler turizme dayalı büyüme hipotezinin (TLGH) ortaya çıkmasına yol açmakla birlikte bu hipotez de ihracata dayalı büyüme hipotezinden (ELGH) türetilmiştir. Yüksek katma değerli bir ihracat faaliyeti olan turizm endüstrisi de, yukarıda ihracat için öne sürülen nedenlere ilaveten, yerel firmalar ile uluslararası rakipleri arasındaki rekabeti teşvik ederek ve yerel işletmelerde ölçek ekonomisinin kullanılmasını kolaylaştırarak verimliliği artırması dolayısıyla ekonomik büyümeyi artırma potansiyeline sahiptir (Ribes vd., 2024: 2). Dornbusch vd. (2014) ise, içsel büyüme modeline atıfta bulunarak, turizm sektörünün ekonomik büyümeyi teşvik eden teknolojik yatırım ve beceri geliştirme yönüne işaret etmektedir.

Önceleri büyük ölçüde ihmal edilen turizm sektörü, hkmetlerin, potansiyel bir büyüme kaynağı olarak desteklemeye ve teşvik etmeye başladığı bir sektör konumuna gelmiştir. Günümüzde dünyanın en büyük hizmet sektörlerinden biri olan turizm birçok ülkede ulusal üretim ve ekonomik büyüme oranlarının en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Önceleri, turizm faaliyetlerini ölçmenin zorluğu nedeniyle, mal ihracatına yoğunlaşan literatür, turizm – ekonomik büyüme ilişkisine daha fazla önem verir hale gelmiştir (Balaguer ve Cantavella-Jord, 2002; Durbarry, 2004; Brida vd., 2008; Katircioglu, 2009; Mitra, 2019; Osinubi ve Osinubi, 2020; Ribes vd., 2024; Chiriko vd., 2025).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm rgt'ne (WTO, 1995) göre turizm, insanların eğlence, iş, eğitim veya diğer seyahat amaçları için bir yıldan az bir süre boyunca normal ikamet yerlerinden uzakta zaman geçirdikleri faaliyeti ifade etmektedir. Turizmin çeşitli biçimleri olsa da, turizme dayalı büyüme hipotezi üzerine yapılan geçmişteki çalışmaların çoğunun uluslararası turizme odaklandığı görülmektedir. Bunun nedeni, uluslararası turizmin ilave istihdam olanakları yaratma ve tüketim harcamalarını artırma kapasitesinin yanı sıra, döviz kazançları ve turizmden elde edilen çeşitli vergi gelirleri elde etme potansiyeline sahip olmasıdır (Tang vd., 2025: 227).

Uluslararası turizminin, farklı kanallar aracılığıyla uzun vadeli ekonomik büyümeye olumlu etkisinin olduğu kabul edilmektedir. İlk olarak, üretim sürecinde kullanılabilecek sermaye mallarına katkıda bulunan önemli bir döviz kaynağı olan turizm, yeni altyapı yatırımlarını ve rekabeti teşvik etmede de önemli bir role sahiptir. İkincisi, turizm, doğrudan, dolaylı ve ikincil etkilerle ekonomideki diğer sektörleri canlandırmaktadır. nc olarak, turizm istihdam yaratılmasına ve gelir artışına katkıda bulunmaktadır. Ölçek ekonomisine olumlu etkileri olan turizm son olarak, teknik bilginin yayılması, araştırma ve geliştirmenin teşvik edilmesi ve beşeri sermaye birikiminin oluşmasında da

önemli bir faktördür. Turizmin uzun vadeli ekonomik büyümeyi teşvik edebileceği inancı, literatürde turizm odaklı büyüme hipotezi (TLGH) olarak bilinmektedir (Brida vd., 2010: 14). Sayılan bu olumlu yönlerinin yanı sıra artan turizm hareketliliği ile ilgili endişeler de bulunmaktadır. Özellikle yoğun bir şekilde turist çeken şehirlerde ormanlar başta olmak üzere doğal çevrenin tahrip edilmesi bu endişelerin başında gelmektedir.

Ekonomik büyümede alternatif bir kaynak olarak görülen turizmin, beklenen etkiyi gösterip göstermediği farklı ülke örneklerinde ampirik olarak incelenmiştir. Birçok çalışma turizme dayalı büyüme hipotezini doğrularken (Durbarry, 2004; Dritsakis, 2004; Ongan ve Demiroz, 20005; Gunduz ve Hatemi 2005; Cortes-Jimenez ve Pulina, 2006; Fayissa, Nsiah, ve Tadasse 2007; Nowak, Sahli, and Cortes, 2007; Croes ve Vanegas, 2008; Lee ve Chang, 2008), bazı çalışmalarda bahse konu hipotezi doğrulayan bir kanıt bulunamamıştır (Bento, 2016; Akadiri vd., 2020; Lee, 2021; Gričar vd., 2021). Bununla birlikte, turizmin dünya çapında birçok ülkede ekonomik kalkınmada önemli bir role sahip olduğu ortaya konulmuştur (Balaguer ve Cantavell Jorda, 2002; Brida vd, 2008).

Türkiye’nin sahip olduğu deniz varlığı ve doğal güzellikler politika yapıcıların ekonomik büyümede turizm sektörüne olan ilgisini artırmıştır. 1980 sonrası dışa açılma ile birlikte ekonomik büyüme için önemi fark edilen turizm sektörü, özellikle 2004 yılından bu yana, büyük bir gelişme göstermiş ve hükümet ülkenin turizm potansiyelini artırmak amacıyla pek çok projeye destek vermiştir (Terzi, 2015: 166). Kronik cari açık sorunu dikkate alındığında, turizmden elde edilecek döviz gelirlerinin önemi artırmıştır. Turizm sektöründen elde edilecek döviz kazancının yanı sıra, sektörün istihdamı ve ülke içi kaynak hareketliliğini artırıcı etkisinin ekonomik büyümeye dolaylı katkı sağlayacağı düşünülmüştür (Ünal ve Süsay, 2021: 70).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü’nün yayımladığı Dünya Turizm Barometresi’ne göre, 2024 yılı itibariyle Türkiye’ye gelen ziyaretçi sayısı 55 milyon civarındadır. Türkiye, ziyaretçi sayısı itibarıyla dünya sıralamasında beşinci sırada yer alırken, turizm geliri açısından 49 milyar turizm geliri ile dokuzuncu sırada yer almaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’yi ziyaret eden turistlerin diğer ülkelere göre daha az harcama yaptığı görülmektedir. Bu da, ülkeye gelen ziyaretçi sayısı ile kıyaslandığında, Türkiye’de turizmden elde edilen gelirin düşük kalmasına yol açmaktadır. Bu açıdan, turizm gelirlerini artırmak için turistleri cezbedecek farklı hizmetlerin uygulamaya konulması gerekmektedir (Altınar, 2019: 118).

Bu çalışmada turizm faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye özelinde 1980-2024 yıllarına ait verilerle, yapısal kırılmalar dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmada, iktisat yazınında yer alan geçmiş çalışmalardan farklı olarak, turizm gelirlerine ve turist sayılarına ilişkin veriler ham değerleriyle değil, turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ve turist sayısının nüfus içindeki payı alınarak analize dâhil edilmiştir. Türkiye’de 1980 sonrası yapısal kırılmaları dikkate alan analiz çalışmanın ayırt edici bir diğer özelliğidir. Bu amaçla çoklu yapısal kırılmaya izin veren Bai-Perron (2003) testi uygulanmış ve tespit edilen kırılma tarihleri modele dahil edilerek değişkenler arasındaki olası eşbütünleşme ilişkisi ARDL Sınırı testi ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucu ulaşılabilecek bulgular politika yapıcılara yol gösterici olacaktır. Çalışmada turizm faaliyetlerinden ekonomik büyümeye doğru tespit edilecek bir nedensellik, Türkiye’de ekonomik büyüme için turizm sektörünün daha fazla dikkate alınması gerekliliğini ortaya koyacaktır.

Bu çalışmanın takip eden bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölümde turizme dayalı büyüme hipotezine ilişkin literatür özetlenmiştir. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan Bai-Perron ve ARDL testleri kısaca açıklanıp ardından veri seti tanımlanmıştır. Takip eden bölümde ampirik bulgular sunulmuş, son bölümde ise elde edilen bulgular kısaca özetlenerek değerlendirme yapılmıştır.

2. Literatür

Turizme dayalı büyüme hipotezinin araştırıldığı çalışmalar, araştırmanın yapıldığı ülke ve ülke grupları, turizmi temsil eden değişkenler, izlenen ekonometrik yöntem, yapısal kırılmaların dikkate alınıp alınmaması ve elde edilen sonuçlar bakımından farklılıklar arz etmektedir. Bahse konu ilişkinin tek bir ülke özelinde araştırıldığı gibi, ülke grupları özelinde de yapıldığı görülmektedir. Aşağıda turizm

ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran bazı çalışmalar, uygulanan yöntem, zaman aralığı, kullanılan değişkenler ve elde edilen sonuçlar bakımından sunulmaktadır.

Turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmaya yönelik ilk girişim, bilindiği kadarıyla Ghali (1976) tarafından yapılmıştır. Balaguer ve Cantavella-Jordá (2002) tarafından kaleme alınan makale ise, gelen turist sayısı ile ekonomik büyüme arasında teorik ve ampirik bağlantı kuran ilk çalışmadır. Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002) bu hipotezi İspanya ekonomisi için hem teorik hem de ampirik olarak test etmişlerdir. Bulguları, turizm faaliyetlerinin İspanya ekonomisi üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Makale, TLGH'nin geçerliliğini incelemek için iki değişkenli nedensellik içermeyen Granger testi kullanan öncü bir çalışmadır. Bu konu ile ilgili sonraki araştırmalar için önemli bir başlangıç noktası ve referans niteliğinde olan bu çalışma, 1975Q1-1997Q1 dönemi çeyreklik verileriyle, İspanya'da turizm büyümesinden ekonomik kalkınmaya tek yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Algan ve Gencer (2015), 1992Q1-2010Q2 dönemine ait çeyreklik verileri kullanarak turizmden elde edilen gelir ile reel efektif döviz kuru ve GSYH arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada hem Johansen-Juselius eş bütünleşme testi hem de yapısal kırılma durumunu dikkate alan Gregory-Hansen eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen-Juselius testinden elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönem ilişki bulunmazken, Gregory-Hansen eş bütünleşme testinde uzun dönem ilişki saptanmıştır. Bulgulara göre ilgili dönemde turizm gelirleri ile büyüme arasındaki ilişki yönü pozitifdir.

Demirhan (2016): Bulgaristan, Hırvatistan, Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Makedonya, Portekiz ve İspanya'yı kapsayan dokuz Akdeniz ülkesinde turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, 1995-2014 dönemi için, Panel Pedroni eşbütünleşme yöntemi ile araştırmıştır. Çalışmada iki model kurulmuş: reel GSYİH'nin bağımlı değişken olduğu modellerden birinde turizm gelirleri, diğerinde gelen ziyaretçi sayısı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Her iki modelden, panel FMOLS ve panel DOLS yöntemi ile, elde edilen bulgular, hem turizm gelirlerinin hem de turist sayısının uzun vadede ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini göstermektedir.

Esen ve Özata (2017), Türkiye'nin 2003Q1-2015Q1 dönemine ait reel GSYH, gelen turist sayıları ve reel efektif döviz kuru verileri ile bir analiz gerçekleştirmiştir. ARDL eş bütünleşme testi ile Toda-Yamamoto nedensellik testinin uygulandığı analiz sonucunda, turizmin büyüme üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğu ve turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu anlaşılmıştır.

Ahmad vd. (2020), 1995-2016 döneminde, beş Güney Asya ülkesi: Sri Lanka, Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Nepal'de turizm, gayrisafi sabit sermaye oluşumu ve enerji tüketiminin gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Panel Pedroni eşbütünleşme testi ile yapılan analizde uzun dönem ilişki tespit edilirken: FMOLS yöntemi turizmin seçilen ülkelerde gayri safi yurtiçi hasıla ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Yapısal kırılmaları dikkate alarak yapılan bir başka çalışmada Sarıdoğan (2020), Gregory-Hansen eş bütünleşme ve ARDL testlerinden yararlanmıştır. 1987-2018 dönemi kapsamında Türkiye'de turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiş ve modele kontrol değişkenleri olarak gayri safi sermaye birikimi ve toplam işgücü değişkenleri dâhil edilmiştir. Çalışma sonucunda seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin var olduğu anlaşılmıştır. Turizm gelirleri, incelenen dönemde, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilidir.

Aliyev ve Ahmadova (2020), Gürcistan ekonomisi için 1997-2018 döneminde turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Reel GSYH'nin bağımlı değişken olduğu çalışmanın bağımsız değişkenleri uluslararası turist varışları ve reel efektif döviz kurudur. Elde edilen sonuçlar, uzun vadede Gürcistan için turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koymuştur.

Hatemi-j ve Maneschiöld (2021), 1950-2019 dönemi yıllık verilerini kullanarak İsveç ekonomisi için, yapısal kırılmaları da dikkate alarak, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Hatemi-J (2008) eşbütünleşme yöntemi ile araştırmışlardır. Analiz döneminde, ilki 1974 ikincisi 1978 olmak üzere, iki kırılma noktasının olduğu anlaşılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edildiği

çalışmada, turizm gelirine ilişkin GSYİH esnekliğinin 0,99 olduğu: bu esnekliğin, ilk kırılma döneminde 0,495 oranında azaldığı, ikinci kırılma döneminde ise 0,186 oranında arttığı görülmüştür.

Turizm faaliyetleri ile ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı fakat büyümeyi temsilen sanayi üretim endeksi değerlerinin tercih edildiği bir başka çalışmada Şahin vd. (2021) 2012:01:- 2019:09 aylık verilerini kullanmışlardır. Değişkenlerin durağanlığı yapısal kırılmalara izin veren Zivot-Andrews birim kök testi ile uzun dönem ilişki ise yine yapısal kırılmalara izin veren Gregory-Hansen eş bütünleşme testi ile araştırılmıştır. Analiz sonuçları, değişkenler arasında uzun dönem ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışmada uygulanan bir başka test olan Fourier Toda-Yamamoto nedensellik analizi de, turizm gelirlerinden büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğe işaret etmektedir.

Sofuoğlu (2022), 2018 yılı itibariyle en yüksek turizm gelirine sahip on ülkede (ABD, Çin, Avustralya, Fransa, İtalya, İngiltere, İspanya, Almanya, Japonya, Tayland) turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. 1995-2018 yıllarını kapsayan panel veri analizinde ekonomik büyüme, turizm gelirleri ve döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Panel Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) ve panel Tamamen Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) test sonuçlarına göre turizm gelirleri ve döviz kurunun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkili olduğu görülmüş: Granger nedensellik analizinde de turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuçlar çalışmaya dahil edilen on ülkede turizme dayalı büyüme hipotezini doğrulamaktadır.

Berk vd. (2022), turizm gelirleri, sanayi üretim endeksi ve reel efektif döviz kuru değişkenleri için Ocak 2015-Aralık 2019 dönemini ele almışlardır. Çalışmada, yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier yaklaşımına dayalı Granger, Toda-Yamamoto nedensellik ve Johansen eş bütünleşme testleri uygulanmıştır. Eş bütünleşme testi değişkenler arasında uzun dönem ilişkiye işaret etmektedir. Fourier Granger ve Fourier Toda-Yamamoto test sonuçlarına göre de turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir.

Türkiye üzerine yapılan bir başka çalışmada Özkurt ve Bilgir (2022), turizm gelirleri-büyüme ilişkisini 1980-2020 dönemi verileri ile araştırmıştır. Çalışmada Augmented Dickey-Fuller ve Philips-Perron durağanlık testleri ile ARDL eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını aynı zamanda turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde istikrarlı ve anlamlı etkileri olduğunu göstermektedir.

Şeker vd. (2023), turizmden elde edilen gelir ve büyüme arasındaki ilişkiyi, 1963-2020 dönemi yıllık verilerini kullanarak, Johansen-Juselius eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile incelemiştir. Eş bütünleşme analizinden elde edilen bulguya göre, ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Nedensellik analizi ise iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur.

1980-2021 dönemi verilerini kullanan Yılmaz (2023), Türkiye’de ekonomik büyüme göstergeleri (reel GSYH ve reel kişi başına GSYH) ile turizm performans göstergeleri (turizm gelirleri ve turist sayıları) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada öncelikle yapısal kırılmaları dikkate alan Lee-Strazicich (2003) birim kök testi uygulanmıştır. Daha sonra Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testinin uygulandığı çalışma bulgularına göre, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki tespit edilemezken, turist sayılarından hem GSYH hem de kişi başı GSYH’ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

İhracat içerisinde turizm gelirlerinin önemli paya sahip olduğu bir diğer Akdeniz ülkesi Yunanistan için, turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi Lolos vd. (2023) çalışmasında, Eşik Otoregresyon Modeli (TAR) ve Momentum Otoregresyon Modeli (MTAR) ile incelenmiştir. 1977Q1-2020Q2 dönemi kişi başı GSYH ve gelen turist sayısı çeyreklik verilerinin kullanıldığı çalışmada, turizm ve üretim arasında uzun dönem ilişkinin pozitif olduğu, dolayısıyla turizm odaklı büyüme hipotezinin doğrulandığı görülmektedir.

Ribes vd. (2024), İspanya için Covid-19 pandemisi sonrası için turizm odaklı ekonomik büyüme hipotezinin (TLGH) geçerliliğini analiz etmişleridir. 1955-2022 dönemini kapsayan çalışmada Granger nedensellik testi uygulanmış, 2019 yılına kadar olan verilerle bir analiz yapıldıktan sonra Covid-19’un bu sonuçları değiştirip değiştirmediği incelenmiştir. Covid-19 pandemisinin gelen yolcu sayısı ve turizm

gelirlerini, ekonomik büyümeden daha fazla etkilediği görülmektedir. 1995-2019 dönemi için yapılan Hacker ve Hatemi-J (2010) nedensellik testi sonuçlarına göre gelen turist sayısı değişkeni ekonomik büyümenin Granger nedenidir. Bu sonuç turist sayısı açısından turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini ortaya koymakta iken aynı ilişki turizm gelirleri açısından tespit edilememiştir. Aynı testler 1995-2022 dönemi için yapılmış, ancak bu sefer turizm gelirleri ve turist sayısı ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu sonuç TLGH'nin yalnızca ekonomik geişleme dönemlerinde geçerli olduğunu göstermektedir.

Kumar ve Patel (2024), Fiji, Tonga ve Vanuatu olmak üzere üç Pasifik Ada ülkesini kapsayan çalışmalarında turizm-ekonomik büyüme ilişkisi, yapısal kırılmaların turizm ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri dikkate alınarak, Fourier ARDL modeli ile araştırılmıştır. Sonuçlar turizmin her zaman ekonomik büyümeye yol açmadığını, turizm odaklı büyüme hipotezi (TLGH) ile ilgili araştırmaların regresyon modellerindeki yapısal kırılmaların özelliklerine duyarlı olduğunu göstermektedir.

Raifu, ve Lasisi (2025), özellikle dini turizm açısından yoğun bir talep gören Suudi Arabistan'da turizme dayalı büyüme hipotezini Genelleştirilmiş Momentler (GMM) yöntemi kullanarak incelemiştir. 1995-2022 yıllık verilerini içeren çalışma, yapısal kırılmaların varlığında turizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Yabancı hac ziyaretçileri açısından 2002, 2008 ve 2014 yıllarında yapısal kırılma yařandđı, bu kırılma noktalarında manevi turizmin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinde artış olduğu tespit edilmiştir.

Demir (2021), reel GSYH, turizm gelirleri ve reel döviz kuru değişkenlerini kullandığı çalışmasında 2003Q1-2020Q1 dönemini incelemiştir. Johansen eş bütünleşme Testi sonuçları değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisinin varlığına işaret etmekte iken Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında bir nedensellik bulunamamıştır. Yapısal kırılmaların da dikkate alındđı çalışmada, 2016Q2 ve 2017Q1 dönemlerinin istatistiksel olarak anlamlı kırılma tarihleri olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda zeti verilen literatürde, turizm faaliyetlerini temsilen genellikle uluslararası gelen ziyaretçi sayısı ve uluslararası turizm gelirleri verilerinin kullanıldığı görülmektedir. Bahse konu literatür, ele alınan bölge ve dönem, uygulanan yöntem ve ulaşılan sonuçlar bağlamında Tablo 1'de kronolojik olarak sunulmuştur. Tablodan da görüleceği üzere, çoğu çalışmada turizm faaliyetlerinin uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Aliyev ve Ahmadova (2020) ile Kumar ve Patel (2024)'in çalışmalarında ise turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin olmadđı görülmektedir. Bazı çalışmalarda incelenen dönemde yaşanan yapısal kırılmalar da dikkate alınmıştır (Algan ve Gencer, 2015: Sarıdoğan, 2020: Demir, 2021: şahin vd., 2021: Hatemi-j ve Maneschiöld, 2021: Berk, 2022: Kumar ve Patel, 2024: Raifu, ve Lasisi, 2025:). Turizm gelirlerinde ve turist sayılarında azalmalara yol açan yapısal kırılmaların, pozitif yönlü turizm-büyüme ilişkisini etkilemediği anlaşılmaktadır. Covid-19 sürecinin yapısal kırılma olarak analiz dneimine dahil edildiği Ribes vd. (2024) alışmasında nedensellik ilişkisinin kaybolduğu görülmektedir.

Tablo 1: Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiye Yönelik Bazı alışmalar

Yazar	Bölge ve Dönem	Yöntem	Sonuç
Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002)	İspanya 1975Q1-1997Q1	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Bulgular, turizme dayalı ekonomik büyüme hipotezinin İspanya için geçerli olduğunu göstermektedir.
Algan ve Gencer (2015)	Türkiye 1992Q1-2010Q2	Johansen-Juselius Eşbütünleşme ve Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi	Turizm gelirleri ile büyüme arasındaki ilişki uzun dönemde pozitif yönlüdür.
Demirhan (2016)	Bulgaristan, Hırvatistan, Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Makedonya, Portekiz ve İspanya 1995-2014	Panel Pedroni Eşbütünleşme ve FMOLS-DOLS Yöntemi	Değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi vardır. Turizm gelirleri ve turist sayısı uzun vadede ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.
Esen ve zata (2017)	Türkiye 2003Q1-2015Q1	ARDL Eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto Testi	Turizmden büyümeye doğru tek yönlü pozitif nedensellik ilişkisi vardır.

Yazar	Bölge ve Dönem	Yöntem	Sonuç
Ahmad (2020)	vd. Sri Lanka, Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Nepal 1995-2016	Panel Pedroni Eşbütünleşme ve FMOLS Yöntemi	Değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi vardır. Turizm gelirleri uzun vadede ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.
Sarıdoğan (2020)	Türkiye 1987-2018	Gregory-Hansen Eşbütünleşme ve ARDL Testi	Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Turizm gelirleri ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkilidir.
Aliyev ve Ahmadowa (2020)	Gürcistan 1997-2018	ARDL Eşbütünleşme Testi	Değişkenler arasında herhangi bir ilişki olmadığı anlaşılmıştır.
Hatemi-j ve Maneschiöld (2021)	İsveç 1950-2019	Hatemi-J Eşbütünleşme Testi	Değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi vardır. Uzun dönemde turizm gelirleri ekonomik büyüme üzerinde istikrarlı ve anlamlı etkilere sahiptir.
Şahin (2021)	vd. Türkiye Ocak 2012- Eylül 2019	Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik ve Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi	Değişkenler arasında uzun dönem ilişki vardır. Turizm gelirlerinden büyüme doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Demir (2021)	Türkiye 2003Q1-2020Q1	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Toda-Yamamoto Testi	Değişkenler arasında uzun dönem ilişki vardır. Turizm gelirleri büyümeyi olumlu etkilemektedir. 2016Q2 ve 2017Q1 kırılma tarihleri anlamlı çıkmıştır.
Sofuoğlu (2022)	ABD, Çin, Avustralya, Fransa, İtalya, İngiltere, İspanya, Almanya, Japonya, Tayland 1995-2018	DOLS-FMOLS Yöntemi Granger Nedensellik	Değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi vardır. Turizm gelirleri uzun vadede ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Berk vd. (2022)	Türkiye Ocak 2015 - Aralık 2019	Fourier Granger ve Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri, Fourier Johansen Eşbütünleşme Testi	Turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik vardır. Değişkenler arasında uzun dönem ilişki vardır.
Özkurt ve Bilgir (2022)	Türkiye 1980-2020	ARDL Eşbütünleşme Testi	Değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi vardır. Uzun dönemde turizm gelirleri Ekonomik büyüme üzerinde istikrarlı ve anlamlı etkilere sahiptir.
Şeker (2023)	vd. Türkiye 1963-2020	Johansen-Juselius Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli pozitif ilişki vardır. İki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Yılmaz (2023)	Türkiye 1980-2021	Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Turizm gelirleri ile büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur. Turist sayılarından, GSYH’ye ve kişi başına düşen GSYH’ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Lolos (2023)	vd. Yunanistan 1977Q1-2020Q2	Eşik Otoregresyon Modeli (TAR) ve Momentum Otoregresyon Modeli (MTAR)	Turizm ve üretim arasında uzun dönem ilişkinin pozitif olduğu anlaşılmıştır.
Ribes (2024)	vd. İspanya 1955-2019 1955-2022	Hacker ve Hatemi-J Nedensellik Testi	1955-2019 döneminde gelen turist sayısı değişkeni ekonomik büyümenin Granger nedenidir. 1955-2022 döneminde nedensellik tespit edilememiştir.
Kumar ve Patel (2024)	Fiji, Tonga ve Vanuatu 1963-2020	Fourier ARDL Testi	Turizm ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Araştırmanın bulguları turizme dayalı ekonomik büyümenin Fiji, Tonga ve Vanuatu için geçerli olmadığını göstermektedir.
Raifu, ve Lasisi (2025)	Suudi Arabistan 1995-2022	Genelleştirilmiş Momentler (GMM) Yöntemi	Yapısal kırılmalar altında turizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır.

Kaynak: Yazarlar tarafından derlenmiştir.

3. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

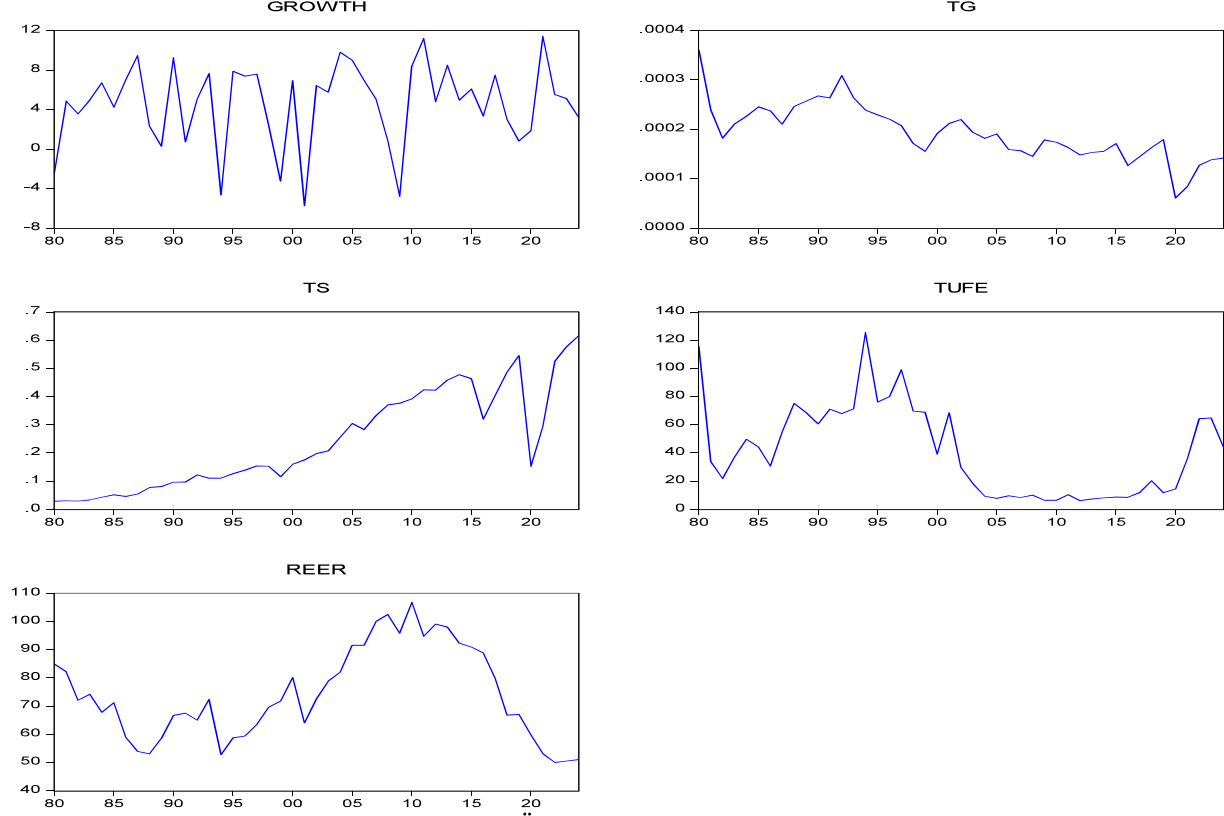
Bu alışmada, Türkiye’de turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, turizmde dışa açılmanın başladığı 1980 yılından 2024 yılına kadar olan dönemi kapsayacak biçimde incelenmektedir. Analizde modelin bağımlı değişkeni büyüme oranı, bağımsız değişkenleri ise turizm gelirleri ve gelen turist sayısıdır. Oh (2005), Gündüz ve Hatemi-J (2005), Balaguer, J. ve Cantavella-Jord, M. (2002) ile Katircioğlu (2009b) tarafından yapılan öneriler dikkate alınarak, potansiyel ihmal edilmiş değişken önyargısını ortadan kaldırmak için modele kontrol değişkeni olarak reel efektif döviz kuru ve enflasyon değişkenleri de eklenmiştir. Turizm gelirleri ve gelen turist sayıları Türkiye Seyahat Acentaları Birliği’nden (TÜRSAB): ihracat ve nüfus bilgileri Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TİİK): büyüme, enflasyon ve reel efektif döviz kuru verileri ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden (EVDS) temin edilmiştir. Ekonometrik analizde Eviews 12.0 paket programı kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan doğrusal büyüme modeli, turizm-büyüme ilişkisini araştıran nc alışma Balaguer ve Cantavella-Jord (2002) rnek alınarak, Denklem 1’de gösterildiği gibi oluşturulmuştur:

$$GROWTH_t = \beta_0 + \beta_1 TG_t + \beta_2 TS_t + \beta_3 REER_t + \beta_4 TUFE_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklemdede: bağımlı değişken GROWTH (Reel GSYH, Yıllık Yüzde Değişim Oranı), bağımsız değişkenler: TG (Turizm Gelirleri/İhracat), TS (Turist Sayısı/Nüfus), REER (Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi) ve TUFE (Yıllık Yüzde Değişim) olarak ifade edilmiştir. Modelde t zamanı, ε_t ise hata terimini göstermektedir. TG, TS ve REER değişkenlerinin katsayılarının pozitif, TUFE değişkeninin katsayısının ise negatif çıkması beklenmektedir. REER turizm gelirleri ile doğrudan bağlantılı bir değişkendir. Türk Lirasının değer kazanması anlamına gelen REER’deki artış, doğrudan yabancı yatırımları ve portföy yatırımlarını artırarak demeler dengesinin iyileşmesine, böylece büyümede artışa öncülük edecektir. Yerel para biriminin değer kaybetmesine neden olan enflasyon, o ülkeden dış alım yapan diğer ülkelerin satın alma gücünü etkiler. Enflasyonda meydana gelecek bir artışın ülkeye gelen turist sayısını ve buna bağlı olarak turizm gelirlerini artırması beklenir. Bu açıdan TUFE değişkeni de modele kontrol değişkeni olarak eklenmiştir.

Araştırma üç aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak, değişkenlerin durağanlık durumunu tespit etmek için birim kök testi uygulanmıştır. Serilerde birim kök olup olmadığını araştırmak için Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) olmak üzere iki test yöntemi kullanılmıştır. İkinci aşamada, Bai-Perron (2003) testi ile yapısal kırılma tarihleri belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisini belirlemek için, ikinci aşamada belirlenen kırılma tarihleri kukla değişken olarak modele eklenerek uygulanan ARDL Sınır Testi nc aşamayı oluşturmaktadır. Bu aşamada, uzun vadeli tahmin sonuçları ile hata düzeltme mekanizması ve kısa dönem katsayıları elde edilerek Türkiye için turizme dayalı büyüme hipotezi yorumlanmıştır.

Şekil 1: Değişkenlere Ait Zaman Yolu Grafiği (1980-2024)

Kaynak: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)

Şekil 1’de Türkiye’de 1980-2024 yılları arası ekonomik büyüme, turizm gelirleri, turist sayısı, enflasyon ve reel efektif döviz kuru değişkenlerine ait zaman yolu grafiği sunulmuştur. Grafik görsel olarak incelendiğinde, özellikle büyüme, turizm gelirleri, turist sayıları ve enflasyon değişkenlerinde kırılma yaşandığı anlaşılmaktadır. Ekonomik büyüme ve enflasyon değişkenlerinde birden fazla kırılma göze çarparken, turizm açısından bu kırılmanın 2020 yılında belirgin olduğu görülmektedir.

Turizm faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesine geçmeden önce serilerin durağanlıkları araştırılacaktır. Çalışmada kullanılacak eşbütünleşme yönteminin seçimi açısından da durağanlık derecesini tespit etmek önemlidir. Çalışmada değişkenlerin durağanlıkları genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron birim kök testi (PP) yoluyla araştırılmıştır.

Dickey ve Fuller (1981) tarafından önerilen birim kök testinde üç farklı regresyon bulunmakta, bu regresyonlara olası otokorelasyon sorununu gidermek için gecikmeli fark terimleri eklenmektedir. ADF denklemleri aşağıda üç farklı biçimde sunulmuştur:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta trend + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

(2) numaralı denklemde sabit ve trend yer almazken, (3) numaralı denklemde sabit, (4) numaralı denklemde ise hem sabit hem de trendin eklendiği görülmektedir. ADF testi için hipotezler aşağıdaki şekilde yazılır:

$$H_0: \delta = 0$$

$$H_1: \delta < 0$$

H_0 hipotezi serinin birim köke sahip olduğunu yani durağan olmadığını göstermektedir. Hesaplanan test istatistiği McKinnon (1991, 1996) tarafından geliştirilen kritik değerler ile karşılaştırılır. Hesaplanan test istatistik değeri kritik değerden küçük ise H_0 hipotezi reddedilir ve bu da Y_t serisinin durağan olduğu anlamına gelir.

Çalışmada serilerin durağanlık durumu ayrıca Philips-Perron (1988) birim kök testi (PP) ile de araştırılacaktır. Bu test sürecinde, yazarlar serisel korelasyonu kontrol altında tutan alternatif bir parametrik olmayan yöntem önermişlerdir. PP birim kök testinde Dickey-Fuller (DF) test istatistiği üzerinde modifikasyon yapılmıştır. Bu modifikasyon ile ADF testinin varsayımları nispeten hafifletilmekte, hata terimlerinin otokorelasyonlu ve değişen varyanslı olmasına izin verilmektedir. PP testinde de DF testinde olduğu gibi aynı tablo değerleri kullanılır.

Çalışmada değişkenlerin durağanlıkları genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips Perron birim kök testi (PP) olmak üzere iki farklı yöntemle araştırılmış, test sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli
GROWTH	-7.254*** (0.000)	-7.161*** (0.000)	-8.502*** (0.000)	-8.741*** (0.000)
TG	-3.392** (0.016)	-4.820*** (0.001)	-3.392** (0.016)	-4.820*** (0.001)
TS	-1.043 (0.729)	-4.107** (0.012)	-0.283 (0.919)	-3.810** (0.025)
Δ TS	-6.298*** (0.000)	-6.264*** (0.000)	-11.916*** (0.000)	-13.054*** (0.000)
TUFE	-3.076* (0.0357)	-2.942 (0.159)	-3.183* (0.027)	-3.167 (0.104)
Δ TUFE	-9.009*** (0.000)	-8.786*** (0.000)	-9.009*** (0.000)	-8.786*** (0.000)
REER	-1.233 (0.651)	-1.149 (0.908)	-1.432 (0.558)	-1.353 (0.860)
Δ REER	-7.679*** (0.000)	-7.646*** (0.000)	-7.582*** (0.000)	-7.550*** (0.000)

Not: ***, **, * sembollerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Δ ifadesi serinin birinci farkını, parantez içerisindeki sayılar ise olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 2’de sunulan ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına bakıldığında: ekonomik büyümeyi temsil eden GROWTH ve turizm gelirlerini gösteren TG serileri düzeyde durağanlık $I(0)$ şartını sağlarken, turist sayısı TS, enflasyon TUFE ve reel efektif döviz kuru REER serileri birinci farkında, $I(1)$, %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. Serilerin farklı düzeylerde durağan olduğu bu analiz sonuçları, araştırmada ARDL eş bütünleşme analizinin uygulanabilmesi için gerekli şartı sağlamaktadır.

Çalışmada, 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan yapısal kırılmaların belirlenebilmesi ve bu kırılma tarihlerinin modele dâhil edilmesi amacıyla Bai-Perron (2003) çoklu yapısal kırılma testi uygulanmıştır. Zaman serilerinin, ekonomik dalgalanmalar, krizler, siyasi ve teknolojik ortamdaki değişiklikler, doğal afetler, savaş vb. nedenlerle değişime açık olduğu bilinmektedir. Bai-Perron, birden fazla yapısal kırılmayı gösterebilen sıralı bir yöntem önermiştir (Bai ve Perron, 2003). Zaman serilerinin barındırdığı yapısal kırılmaları tespit etmek, bulguları anlamada ve soruna çözüm üretmede sağlam bir temel oluşturacağı için oldukça önemlidir.

Bai ve Perron (1998, 2003) tarafından önerilen çoklu yapısal kırılma testi, Chow ve Quandt-Andrews gibi geleneksel testleri genişleterek, kırılma noktalarının konumlarını önceden belirlemeden zaman serisi verilerindeki çoklu gözlemlenemeyen yapısal kırılmaları tespit etmeye olanak sağlamaktadır. Bu test, UDmax/WDmax istatistiklerini kullanarak aday bölümler arasında uyum iyiliğini karşılaştırarak kırılma noktalarını belirler, istatistikler kritik değerleri aştığında kırılma olmadığını söyleyen hipotezi reddeder ve BIC ve LWZ bilgi kriterlerini kullanarak model uyumu ve karmaşıklığı dengeler ve kriter minimizasyonu yoluyla optimal kırılma sayısını seçer (Zhan ve Li, 2025).

Tablo 3’de Bai-Perron ölçeklendirilmiş ve ağırlıklı maksimize edilmiş istatistik sonuçları gösterilmektedir. Tablodan da görüldüğü üzere, UDmax ve WDmax değerlerine göre 5 kesme noktasının olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Bai-Perron test değerlerine göre Türkiye’de yapısal kırılma tarihlerinin 1988, 1995, 2001, 2009 ve 2018 yılları olduğu görülmektedir. Türkiye için 1987-2011 yılları siyasi ve iktisadi krizlerin iç içe yaşandığı zor bir dönem olmuştur. 1980 askeri darbesi sonrası sağ ve sol kesimde yaşanan bölünmeler siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Test sonucunda işaret edilen 1988 yılı bu açıdan değerlendirilmelidir.

Tablo 3: Bai – Perron Çoklu Kırılma Test Sonuçları

Kırılma	Ölçeklendirilmiş F İstatistiği	Ağırlıklı F İstatistiği	BP Kritik Değeri	Kırılma Tarihleri
1*	8.395007	8.395007	18.23	2009
2*	18.19568	21.23606	15.62	1999, 2010
3*	20.01847	26.19790	13.93	1999, 2009, 2018
4*	21.91219	32.26650	12.38	1993, 1999, 2009, 2018
5*	37.18636	64.43986	10.52	1988, 1995, 2001, 2009, 2018
UDMax*	37.1863	UDMax Kritik Değeri**	18.42	
WDMax*	64.4398	WDMax Kritik Değeri**	19.96	
Sıralı F istatistiği ile belirlenen kırılma sayısı: 0				
Anlamli F istatistiği ile belirlenen en büyük kırılma sayısı: 5				
UDMax ile belirlenen kırılma sayısı: 5				
WDMax ile belirlenen kırılma sayısı: 5				
* 0,01 düzeyinde anlamlı, ** Bai – Perron (Econometric Journal, 2003) kritik değerleri				

Yapısal kırılmada belirlenen 1995 yılı bir önceki yılda yaşanan krizin bir sonucudur. Hükümetin borçlanma yerine, kamu kesiminin vermiş olduğu açıkları daha fazla para basarak karşılamaya çalışması, ekonomide dengelerin daha fazla sürdürülemeyeceği beklentisiyle 1994 yılının ilk aylarında büyük miktarlarda sermaye çıkışına yol açmıştır. Finansal kesimle sınırlı kalmayan kriz reel kesime bulaşmış, üretimdeki düşüş sınırlı kalsa da, enflasyon rekor düzeylere ulaşmıştır (Pamuk, 2018: 276).

2001 yılı, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin şekillendirdiği bir yıl olmuştur. Kamu kesimindeki dengesizlikleri gidermek için 2000 yılında uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, kur çipası yöntemiyle enflasyonu düşürmeyi hedeflemekteydi. Gerek kamu bankalarının içinde bulunduğu durum gerekse de IMF’nin Türkiye’de sabit kurun sürdürülmesi yönündeki ısrarı beraberinde üç ay içerisinde iki büyük kriz getirdi. Birkaç gün içinde 20 milyar dolara yakın sermaye çıkışı oldu, çipa uygulaması terkedilerek kur dalgalanmaya bırakıldı. Türk Lirası’nın değeri ciddi oranda düşerken, büyüme -6 oranında gerçekleşti. Bai-Perron yapısal kırılma testinde işaret edilem 2009 yılı, 2008 yılında başlayan küresel krizin bir sonucudur. Türkiye ekonomisini de önemli düzeyde olumsuz etkileyen 2009 yılı ekonomik büyüme rakamının -4.9 olarak gerçekleşmesine yol açmıştır.

Belirlenen son kırılma tarihinin 2018 yılı olduğu görülmektedir. 2016 yılında gerçekleşen darbe teşebbüsünün şoklarını üzerinden atmaya çalışan ekonomi, Amerikalı rahip Brunson’ın tutuklanması neticesinde ABD yönetimi ile yaşanan gerginlik ve geleneksel iktisat teorisine aykırı bir şekilde uygulanan faiz politikaları neticesinde yeni bir kriz doğurmuştur. İlgili dönemde enflasyonun arttığı, büyümenin ise bir önceki yıla göre yarı yarıya azaldığı görülmektedir.

İncelenen serilerin durağanlık özellikleri birim kök testleriyle belirlendikten sonra seriler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı eşbütünleşme analizi ile araştırılabilmektedir. Serilerin birim kök içermesi durumunda seriyi durağanlaştırmak için fark almak bazı durumlarda yeterli olmakla birlikte bu işlem serilerde bilgi kaybına da yol açmaktadır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin, serilerde bilgi kaybına yol açmadan modellenmesi eşbütünleşme yoluyla yapılmaktadır. İlk olarak Granger (1981) tarafından geliştirilen eşbütünleşme yönteminde daha çok Engle ve Granger (1987) ve Johansen (1988) testleri kullanılmaktadır.

Ancak bahsedilen bu testlerin uygulanabilmesi için serilerin aynı seviyeden durağan olması gerekmektedir. Pesaran ve Shin (1999) tarafından tanıtılan, daha sonra Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından genişletilen Gecikmesi Dağıtılmış Otoresgresif (ARDL) modelinde, Johansen testinin aksine,

tüm değişkenlerin aynı seviyede durağan olması gerekmemekte ve farklı seviyeden durağan değişkenlerin varlığında da uygulanabilmektedir.

Bu çalışmada, değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olduğu tespit edildiği için Pesaran vd.(2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi uygulanmış, uzun dönem ilişki (5) no'lu denklemde gösterilen kısıtlanmamış hata düzeltme modeli ile araştırılmıştır:

$$\Delta GROWTH_t = \beta_0 + \beta_1 GROWTH_{t-1} + \beta_2 TG_{t-1} + \beta_3 TS_{t-1} + \beta_4 TUFE_{t-1} + \beta_5 REER_{t-1} + \beta_6 88_{t-1} + \beta_7 95_{t-1} + \beta_8 2001_{t-1} + \beta_9 2009_{t-1} + \beta_{10} 2018_{t-1} + \sum_{i=1}^m \gamma_1 \Delta GROWTH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_2 \Delta TG_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_3 \Delta TS_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_4 \Delta REER_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_5 \Delta TUFE_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_6 \Delta 88_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_7 \Delta 95_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_8 \Delta 2001_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_9 \Delta 2009_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_{10} \Delta 2018_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Sınır testinde eşbütünleşme analizi için F istatistiği temel alınmaktadır. Δ birinci fark operatörünü, ε otokorelasyonsuz beyaz gürültülü hata terimlerini; $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_9$ katsayıları uzun dönem ilişkilerini ve geri kalan ifadeler kısa dönem dinamiklerini göstermektedir. Eşbütünleşmenin olmadığını gösteren yokluk hipotezi $H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = \beta_9 = 0$, alternatif hipoteze $H_0: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq \beta_5 \neq \beta_6 \neq \beta_7 \neq \beta_8 \neq \beta_9 \neq 0$, karşı F testi aracılığıyla test edilmektedir. Hesaplanan F test istatistiğinin asimptotik üst kritik değerden büyük olması uzun dönem eşbütünleşme ilişkisine işaret etmektedir.

ARDL modeli kurulmadan önce uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Tablo 4'e bakıldığında: LR Test İstatistiği, FPE (Final Prediction Error), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Hannan-Quin Bilgi Kriteri (HQ) ve Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre en uygun gecikme uzunluğunun 2 olduğu görülmektedir. Bu nedenle ARDL modeli kurulurken maksimum gecikme uzunluğu 2 seçilerek regresyon kurulmuştur. ARDL Sınır testi sonuçları Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 4: ARDL Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Sayısı	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	NA	7.00e-05	4.622130	4.833240	4.698460
2	219.8288*	3.84e-07*	-0.593422*	0.673238*	-0.135438*
3	14.26248	8.72e-07	0.164768	2.486978	1.004406
4	12.24443	2.15e-06	0.904584	4.282343	2.125875
5	30.01447	2.19e-06	0.574875	5.008184	2.177819

Tablo 5: Sınır Testi ve Eş Bütünleşme Sonuçları

	Değer	Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
		Model (2, 2, 2, 2, 2)		
F-istatistik	3.92	%10	1.88	2.99
k	9	%5	2.14	3.3
		%1	2.37	3.6

Tablo 5 test sonuçlarını vermektedir. Test sonucunda bulunan F-istatistik değeri tablo kritik değerinin üst sınırından büyük olduğu için seriler arasında uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla çalışma kapsamında cevabı aranan soru bağlamında, Türkiye'de turizm faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu yönündeki hipotez geçerlidir.

Sınır testi ile uzun dönem ilişkinini varlığı ortaya konduktan sonra, uzun dönem katsayıların tahmini için, genişletilmiş ARDL modeli kurulmaktadır.

$$GROWTH_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \gamma_1 GROWTH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_2 TG_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_3 TS_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_4 REER_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_5 TUFE_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_6 88_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_7 95_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_8 2001_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_9 2009_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_{10} 2018_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

(6) no'lu denklem tahmin sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: ARDL Uzun Dönem Sonuçları

Bağımlı Değişken: GROWTH			
Değişken	Katsayı	t-istatistik Değeri	Olasılık Değeri
TG	0.29929	1.938	0.0787
TS	-0.7291	-0.173	0.8658
TUFE	-0.1405	-3.224	0.0081
REER	-0.1362	-2.022	0.0681
K88	-5.8451	-1.070	0.3075
K95	12.6235	1.666	0.1238
K2001	-7.6275	-1.690	0.1190
K2009	-1.4532	-0.213	0.8346
K2018	-12.8364	-2.329	0.0399
C	15.0512	2.376	0.0367

ARDL (2,2,2,2,2) modelinden elde edilen uzun dönem katsayı tahmin değerlerine bakıldığında, turizm gelirlerini ifade eden TG değişkeninin ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan GROWTH değişkeni üzerinde %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre turizm gelirleri/toplam ihracat değişkeninde meydana gelecek %1’lik artışın, ekonomik büyümeyi 0.29 oranında artırması beklenmektedir. Bununla birlikte, turizm faaliyetlerini temsilen kullanılan bir başka değişken olan turist sayıları (TS) ise istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Çalışmada kontrol değişkeni olarak enflasyonu temsilen kullanılan TUFE değişkeni %1, reel efektif döviz kurunu temsil eden REER değişkeni ise %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Enflasyon oranında meydana gelecek olan 1 puan artış, ekonomik büyümeyi 0.14 puan azaltırken, reel efektif döviz kurunda meydana gelecek 1 puan artış, ekonomik büyümeyi 0.13 puan azaltacaktır. Analize dahil edilen ve yapısal kırılma tarihlerini temsil eden kukla değişkenler içerisinde ise sadece 2018 yılının istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı ve negatif bir değere sahip olduğu görülmektedir.

Analizin son aşamasında değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi, (7) no’lu denklemde gösterilen, ARDL modeline dayalı hata düzeltme modeli ile tahmin edilmiştir.

$$\Delta GROWTH_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \gamma_1 \Delta GROWTH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_2 \Delta TG_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_3 \Delta TS_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_4 \Delta REER_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_5 \Delta TUFE_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_6 \Delta 88_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_7 \Delta 95_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_8 \Delta 2001_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_9 \Delta 2009_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_{10} \Delta 2018_{t-i} + \varphi ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

(7) numaralı denklemde yer alan ECT_{t-1} hata düzeltme terimini göstermektedir. φ ise kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların ne kadarının uzun dönemde düzeleceğini gösteren hata düzeltme terimi katsayısıdır ve negatif olması mekanizmanın çalıştığı anlamına gelmektedir.

Kısa dönem katsayılarının yanı sıra, hata düzeltme parametresini de içeren Tablo 7 incelendiğinde, (-1,28) olan katsayı değeri, % 5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç hata düzeltme modelinin çalıştığı yani uzun dönem tahmin değerlerinin tutarlı olduğu anlamına gelmektedir. Elde edilen sonuç aynı zamanda, kısa dönem dengesinde meydana gelecek sapmaların uzun dönemde düzeleceğini de göstermektedir. Analizde bu düzeltme yaklaşık olarak $1/1.28 = 0.78$ dönem sürmektedir. Kısa dönem tahmin sonuçlarına göre, turizm gelirleri ve reel efektif döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Kısa dönemde turist sayısı ve enflasyon değişkeni %10 düzeyinde anlamlıdır. Turist sayısı ekonomik büyüme üzerinde pozitif, enflasyon ise negatif etkiye sahiptir. Yapısal kırılma tarihlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine bakıldığında, 1995 yılı bir dönem gecikmeli değeri ile 2009 yılı ve bir dönem gecikmeli değerinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu; 1988, 2001 ve 2018 yıllarının istatistiksel olarak anlamsız olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7: ARDL Kısa Dönem Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-istatistik Değeri	Olasılık Değeri
D(GROWTH(-1))	-0.1187	-0.4085	0.6907
D(TG)	-0.3509	-1.0786	0.3038
D(TG(-1))	0.1294	0.2476	0.8090
D(TS)	0.3018	1.9734	0.0741
D(TS(-1))	-8.0485	-0.4581	0.6557
D(TUFE)	-0.1007	-1.9535	0.0767
D(TUFE(-1))	0.0682	0.9998	0.3389
D(REER)	0.0338	0.3211	0.7541
D(REER(-1))	-0.0733	-0.7145	0.4898
D(K88)	-1.6529	-0.4576	0.6561
D(K88(-1))	-2.1664	-0.7346	0.4779
D(K95)	-2.2407	-0.3667	0.7207
D(K95(-1))	-7.6768	-2.3601	0.0378
D(K2001)	-1.7237	-0.4018	0.6955
D(K2001(-1))	-0.2932	-0.0747	0.9417
D(K2009)	-8.5033	-2.3991	0.0353
D(K2009(-1))	-9.8515	-2.0857	0.0611
D(K2018)	-3.7864	-1.1712	0.2662
D(K2018(-1))	0.9382	0.1321	0.8972
CointEq(-1)	-1.2893	-2.7821	0.0178

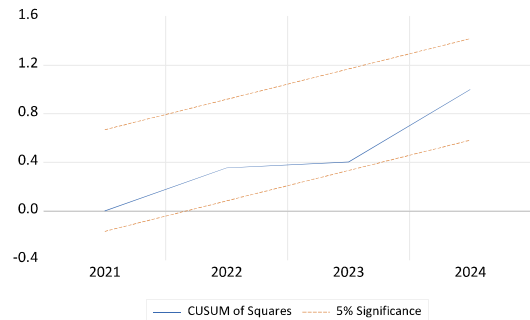
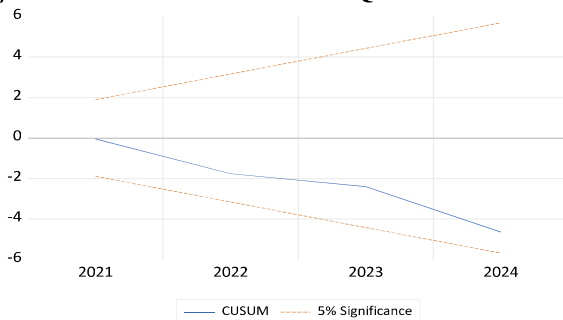
ARDL modelinden elde edilen tahmin sonuçlarının sağlamlığını ve kararlılığını tespit etmek amacıyla öncelikle bir takım tanısal testler yapılmalıdır. Modelin geçerliliğini doğrulayan bu testler aynı zamanda model sonuçlarının güvenilirliğini de belirlemektedir.

Tablo 8: Tanısal Test Sonuçları

	F-istatistik Değeri	Olasılık Değeri
Serisel Korelasyon LM Testi	0.9621	0.4148
Ramsey Reset Testi	0.0004	0.9835
BPG	0.3723	0.9837
ARCH	1.2697	0.2669

Testlerin sonuçlarının gösterildiği Tablo 8 incelendiğinde: Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon LM testine göre, %1 düzeyinde serisel korelasyon olmadığını söyleyen H_0 hipotezi reddedilemez, dolayısıyla modelde otokorelasyon sorunu yoktur. Model kurma hatasına karşı yapılan Ramsey Reset Testine göre, olasılık değeri %1 düzeyinden büyük olduğu için, modelde spesifikasyon hatası olmadığı anlaşılmaktadır. Değişen varyans sorununu tespit etmek amacıyla Breusch-Pagan-Godfrey ve ARCH testleri yapılmış, her iki test olasılık değerleri %1'den büyük olduğu için H_0 reddedilemez, dolayısıyla değişen varyans sorununun olmadığı anlaşılmaktadır.

Modelde kullanılan değişkenlerle ilgili yapısal bir kırılmanın olup olmadığını tespit etmek için CUSUM ve CUSUMQ grafiklerinden yararlanılmıştır.

Şekil 2: CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Şekil 2’de görüldüğü üzere, CUSUM ve CUSUMQ testlerinden elde edilen model sonuçları %5 anlamlılık düzeylerinde kritik sınırlar içerisinde bulunduğundan, modelde herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı anlaşılmaktadır.

4. Sonuç

Turizm sektörü, gelişmekte olan henüz sanayileşmemiş ekonomiler için önemli bir sektördür. Son dönemde, cari açık sorunu yaşayan fakat bunun yanında uluslararası turistleri çekecek tarihi ve doğal güzelliklere sahip olan ülkeler bu sektöre ağırlık vermektedir. Döviz kazancının yanı sıra, ileri ve geri bağlantılarla ekonominin birçok sektörü ile etkileşime giren turizm sektörünün gelişmesi, istihdama ve milli gelire de olumlu katkılarda bulunmaktadır. Bununla birlikte turizm: terör, doğal afetler, salgın hastalıklar ve devletlerarası ikili siyasi çekişmelerden olumsuz etkilenme potansiyeli yüksek bir sektördür.

Bu çalışmada, yapısal kırılmalar dikkate alınarak, 1980-2024 döneminde Türkiye ekonomisi için turizme dayalı büyüme hipotezi test edilmiştir. Büyüme oranının bağımlı değişken olduğu çalışmada: turizm gelirlerinin ihracat içerisindeki payı, gelen yabancı turist sayısının nüfusa oranı, reel efektif döviz kuru ve enflasyon oranı bağımsız değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Öncelikle değişkenlerin durağanlıkları ADF ve PP testleri ile araştırılmıştır. Daha sonra yapısal kırılma tarihleri Bai-Perron (2003) testi ile belirlenmiş, yapısal kırılmaları da dikkate alacak şekilde ARDL sınır testi uygulanmıştır.

Sınır testi sonucunda, turizm faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Uzun dönem ilişkinin varlığı tespit edildikten sonra, uzun dönem katsayıların tahmini için uygulanan ARDL yöntemi, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu gösterirken, Türkiye’ye gelen uluslararası turist sayısı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Çalışmada turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki bağlamında elde edilen sonuçlar bu açıdan: Algan ve Gencer (2015), Ertuğrul ve Mangır (2015), Altınar (2019), Sarıdoğan (2020), Özkurt ve Bilgir (2022) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Türkiye’ye gelen uluslararası turist sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik sonuç ise: Katircioğlu (2009) ve Pata (2020)’nın çalışmaları ile paralellik göstermektedir.

Uzun dönemde turizm gelirlerinin katsayısı 0,29, enflasyon değişkeninin katsayısı -0,14, reel efektif döviz kurunun katsayısı ise -0,13 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuca göre turizm gelirleri/toplam ihracat değişkeninde meydana gelecek %1’lik artışın, ekonomik büyümeyi 0,29 oranında artıracığı anlaşılmaktadır. Enflasyon oranında ve reel efektif döviz kurunda meydana gelecek olan 1 puan artış, ekonomik büyümeyi sırasıyla 0,14 ve 0,13 puan azaltacaktır. Uzun dönemin aksine, kısa dönem analizinde ekonomik büyümenin turist sayısı ile anlamlı ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Bahse konu katsayı 0,30’dur, dolayısıyla bu değişkende meydana gelecek %1’lik artış, büyümeyi 0,30 oranında artırmaktadır. Kısa dönemde ayrıca, enflasyon değişkeni ile 1995 ve 2009 yapısal kırılma tarihleri de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Hata düzeltme katsayısı, (-1.28), modelinin çalıştığını, dengeden sapmaların geçici olduğunu, uzun dönemde düzeleceğini göstermektedir. Analizde bu düzelme yaklaşık olarak $1/1.28 = 0.78$ dönem sürmektedir.

1980 sonrası meydana gelen yapısal kırılmaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisine bakıldığında ise, uzun dönemde yalnızca 2018 yılının negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. 2016 darbe teşebbüsü ile başlayan, rahip Brunson krizi ve geleneksel faiz politikasının dışına çıkılması ile birleşen ortamda 2018 yılı büyüme oranı nisbi olarak düşük kalmıştır. Kısa dönemde 1995 ve 2009 yapısal kırılma tarihleri de negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Sonuçlar, 1994 yılında yaşanan yerel kriz ve 2008 yılında başlayan küresel krizlerin etkisini devam ettirdiğini göstermektedir.

24 Ocak 1980 tarihli istikrar programı ile birlikte gittikçe daha fazla dışa açılan Türkiye’de turizm sektörü de bu liberalleşme politikasından payını fazlasıyla almıştır. Yurtdışından gelen talep sektörün gelişimini hızlandırmış ancak içerde ve dışarda yaşanan krizler turizm sektörünün de krizler yaşamasına sebep olmuştur. 2008 yılında başlayan küresel kriz, Kasım 2015 tarihinde Rusya’ya ait bir savaş uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi ve ertesi yıl yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye’de turizmin duraklama yaşadığı yıllar olmuştur. Zaman zaman terör örgütleri tarafından turistik bölgelerde gerçekleştirilen terör saldırıları da dikkate alındığında, Türkiye’de turizm sektörünün bıçak sırtı bir

dengede olduğu görülmektedir. Bu anlamda ülkenin sadece turizm faaliyetlerinde uzmanlaşmasının beraberinde büyük riskler taşıdığı, kaynakların sektörler arasında dengeli dağılımının gerekliliği söylenbilir. Türkiye'nin turizm gelirlerinin yıldan yıla arttığı ve ihracat gelirleri içerisinde önemli bir paya sahip olduğu bilinmekle birlikte diğer ülke örnekleri ile kıyaslandığında, kişi başi turist harcamalarının düşük kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durumun iyileştirilebilmesi için de her şey dahil otel konseptinin gözden geçirilmesi, turistlerin tesis dışında alışveriş yapmasını teşvik edecek politikaların geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, Türkiye için önemli politika çıkarımları sağlamakla birlikte seçilen dönem ve değişkenler itibariyle sınırlı bir analizdir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, bölge ve il özelinde çalışmalar yapılabileceği gibi, analiz dönemi genişletilebilir ve farklı ekonometrik yöntemler de uygulanabilir.

Kaynakça

- Ahmad, W., Majeed, T., & Andlib, Z. (2020). Tourism Led Growth Hypothesis: Empirical Evidence From Five South Asian Countries. *Bulletin of Business and Economics (BBE)*, 9(1), 51-59.
- Algan, N. ve Gencer, S. (2015). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testinden Bulgular. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 31-44.
- Aliyev, K., & Ahmadova, N. (2020). Testing Tourism-Led Economic Growth And Economic-Driven Tourism Growth Hypotheses: The Case of Georgia. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 68(1), 43-57.
- Altınar, A. (2019). Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye rneği (1969-2018). *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- Bai, J., & Perron, P. (2003). Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models. *Journal of applied econometrics*, 18(1), 1-22.
- Balaguer, J., & Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied economics*, 34(7), 877-884.
- Balassa, B. (1978). Exports and Economic Growth: Further Evidence. *Journal of development Economics*, 5(2), 181-189.
- Balsalobre-Lorente, D., & Leito, N. C. (2020). The Role of Tourism, Trade, Renewable Energy Use and Carbon Dioxide Emissions on Economic Growth: Evidence of Tourism-Led Growth Hypothesis in EU-28. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(36), 45883-45896.
- Bento, J. P. (2016). Tourism and Economic Growth in Portugal: An Empirical Investigation of Causal Links. *Tourism & Management Studies*, 12(1), 164-171.
- Berk, E., Nazlıoğlu, E. H., ve Karul, . (2022). Turizm Odaklı Büyüme Hipotezinin Yapısal Kırılmalar İle Sınanması: Türkiye rneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (53), 37-52.
- Brida, J. G., Carrera, E. J. S. ve Risso, W. A. (2008). Tourism's Impact on Long-Run Mexican Economic Growth. *Economics Bulletin*, 3 (21), 1-8.
- Brida, J. G., Lanzilotta, B., Pereyra, J. S., & Pizzoln, F. (2015). A Nonlinear Approach to the Tourism-Led Growth Hypothesis: The Case of the MERCOSUR. *Current Issues in Tourism*, 18(7), 647-666.
- Brida, J. G., & Pulina, M. (2010). A Literature Review on the Tourism-Led-Growth Hypothesis. *Working Paper CRENoS 201017, Centre for North South Economic Research, University of Cagliari and Sassari, Sardinia*.
- Chiriko, A. Y., Alemu, S. H., ve Kim, S. (2025). Tourism-Led Growth Hypothesis (TLGH) in Africa: Does Institutional Quality Matter?. *Tourism Review*, 80(2), 568-585.
- Corte's-Jimenez, I., & Pulina, M. (2010). Inbound Tourism and Long Run Economic Growth. *Current Issues in Tourism*, 13(1), 61-74.
- Croes, R., & Vanegas Sr, M. (2008). Cointegration and Causality between Tourism and Poverty Reduction. *Journal of Travel Research*, 47, 94-103.

- Demir, Y. (2021). Yapısal Kırılmalar Altında Reel Ekonomik Büyüme, Reel Döviz Kuru İle Turizm Gelirleri İlişkisinin Ampirik Analizi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 26-40.
- Demirhan, B. (2016). Tourism-Led Growth Hypothesis in Mediterranean Countries: Evidence from a Panel Cointegration and Error Correction Model. *Applied Economics and Finance*, 3(1), 38-53.
- Demiroz, D. M., & Ongan, S. (2005). The Contribution of Tourism to the Long-Run Turkish Economic Growth. *Ekonomický časopis*, 9, 880-894.
- Dornbusch, R., Fischer, S., and Startz, R. (2014). *Macroeconomics*. New York, NY: McGraw-Hill Irwin.
- Dritsakis, N. (2004). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece using Causality Analysis. *Tourism Economics*, 10(3), 305–316.
- Durbarry, R. (2004). Tourism and Economic Growth: The Case of Mauritius. *Tourism Economics*, 10(4), 389–401.
- Engle, R. F., Hendry, D. F., & Richard, J. F. F. (1983). Exogeneity. *Econometrica*, 51, 277–304.
- Fayissa, B., Nsiah, C., & Tadasse, B. (2008). Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa. *Tourism Economics*, 14(4), 807–818.
- Ertugrul, H. M., & Mangir, F. (2015). The Tourism-Led Growth Hypothesis: Empirical Evidence from Turkey. *Current Issues in Tourism*, 18(7), 633-646.
- Esen, E. ve Özata, E. (2017). Turizmin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin ARDL Modeli ile Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 43-58.
- Ghali, M.A. (1976). Tourism and Economic Growth: an Empirical Study, *Economic Development and Cultural Change*, 24(3), 527-538.
- Gričar, S., Bojnec, Š., Karadžić, V., & Backović Vulić, T. (2021). Tourism-Led Economic Growth in Montenegro and Slovenia. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34(1), 3401-3420.
- Grossman, Di G.M. & Helpman, E (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*. Cambridge: MIT Press.
- Gunduz, L., & Hatemi-J, A. (2005). Is the Tourism-Led Growth Hypothesis Valid for Turkey? *Applied Economics Letters*, 12, 499–504.
- Hatemi-j, A. ve Maneschiöld, P. O. (2021). Testing for the Tourism Led Economic Growth Hypothesis in Sweden with Structural Breaks. *International Economics/Economia Internazionale*, 74(3).
- Jin, J. C. (2000). Openness and Growth: An Interpretation of Empirical Evidence from East Asian Countries, *The Journal of International Trade & Economic Development: An International and Comparative Review*, 9(1), 5-17.
- Kadir, N. ve Jusoff, K. (2010). The Cointegration and Causality Tests for Tourism And Trade in Malaysia. *International Research Journal of Finance and Economics*, 2(1), 138-143.
- Katircioglu, S. T. (2009). Testing the Tourism-Led Growth Hypothesis: The Case of Malta. *Acta Oeconomica*, 59(3), 331-343.
- Krueger, A.O. (1980). Trade Policy As an Input to Development, *American Economic Review*, 70, 188-292.
- Kumar, N. N., & Patel, A. (2024). Modelling Structural Breaks in the Tourism-Led Growth Hypothesis. *Current Issues in Tourism*, 27(5), 701-709.
- Lee, C. G. (2021). Tourism-Led Growth Hypothesis: International Tourism versus Domestic Tourism-Evidence from China. *International Journal of Tourism Research*, 23(5), 881-890.
- Lee, C.-C., & Chang, C.-P. (2008). Tourism Development and Economic Growth: Closer Look to Panels. *Tourism Management*, 29, 180–192.
- Lolos, S., Palaos, P., & Papapetrou, E. (2023). Tourism-Led Growth Asymmetries in Greece: Evidence from Quantile Regression Analysis. *Portuguese Economic Journal*, 22(1), 125-148.
- Mitra, S. K. (2019). Is Tourism-Led Growth Hypothesis Still Valid? *International Journal of Tourism Research*, 21(5), 615-624.
- Nowak, J.-J., Sahli, M., & Corte’s-Jime’nez, I. (2007). Tourism, Capital Good Imports and Economic Growth: Theory and Evidence for Spain. *Tourism Economics*, 13(4), 515–536.

- Osinubi, T. T., ve Osinubi, O. B. (2020). Inclusive Growth in Tourism-Led Growth Hypothesis: Evidence from Nigeria. *African Journal of Economic Review*, 8(2), 141-160.
- Özkurt, İ. C. ve Bilgir, B. (2022). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), 277-303.
- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pata, U. K. (2020). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap ARDL Yaklaşımı ve Asimetrik Nedensellik Testi ile Sektörel Bir Analiz. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 590-611.
- Ribes, J. F. P., Izquierdo, L. M., Rucci, A., & Ferrando, A. M. (2024). Is the Tourism-Led Growth Hypothesis Valid after the COVID-19 Pandemic? The Case of Spain. *European Journal of Tourism Research*, 38, 3815-3815.
- Raifu, I. A., & Lasisi, L. (2025). Revisiting Tourism-Led-Growth Hypothesis in the Presence of Structural Break: The Case of Spiritual Tourism and Economic Growth in Saudi Arabia. *Available at SSRN 5340081*.
- Saint Akadiri, S., Eluwale, K. K., Akadiri, A. C., & Avci, T. (2020). Does Causality between Geopolitical Risk, Tourism and Economic Growth Matter? Evidence from Turkey. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 43, 273-277.
- Sarıdoğan, H. Ö. (2020). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye için Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 829-848.
- Sofuoğlu, E. (2022). The Validity of Tourism-Led Growth Hypothesis for the Top Ten Tourism Revenue Generating Countries. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*.
- Şahin, D., Durmuş, S. ve Beşcanlar, S. (2021). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm Gelirleri İlişkisi; Yapısal Kırılmalı Test Analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36-56.
- Şeker, Ö., Demirtaş, F., Bardakçı, E. ve Bitirgiç, M. (2023). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm Gelirleri İlişkisine Dair Bir Araştırma: Bir Zaman Serisi Analizi (1963-2020). *Econharran*, 7(11), 23-33.
- Tang, C. F., Qi, Z., & Trinugroho, I. (2025). Tourism-Led Growth in Shandong, China: A Comparison of Inbound and Domestic Tourism. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 73(2), 227-239.
- TCMB (2025). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard> (Erişim Tarihi: 03.09.2025)
- Terzi, H. (2015). Is the Tourism-Led Growth Hypothesis TLGH Valid for Turkey? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(2), 165-178.
- TURSAB (2025). Turizm Gelirleri İstatistikleri. <https://www.tursab.org.tr/turkiye-turizm-istatistikleri/turizm-geliri> (Erişim Tarihi: 03.09.2025)
- Ünal, A. E. ve Süsay, A. (2021). Hizmet Güven Endeksi, Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 68-77.
- Yılmaz, H. (2023). Türkiye’de Turizmin Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Alanya Akademik Bakış*, 7(1), 257-276.
- Zhan, X. ve Li, Y. (2025). Price Volatility and Risk Measurement of EU Carbon Futures under Structural Mutation. *Academic Journal of Business & Management*, 7(6), 15-22.